

تأثیر استفاده از اینترنت بر سرمایه اجتماعی و انسانی

(مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران)

فاطمه جواهری*

لیلا باقری**

چکیده

رشد تکنولوژی‌های اطلاعاتی - ارتباطی از نظر کمی و کیفی گستره ارتباطات انسانی را بسط داده و ارکان مختلف حیات اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داده است. در این راستا می‌توان به کاربرد روزافزون امکانات موجود در اینترنت در بین اقشار مختلف اشاره کرد. گروه‌های اجتماعی مختلف با انگیزه‌های متفاوت از اینترنت استفاده می‌کنند، اما این پدیده در بین دانشجویان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. دانشجویان علاوه بر انگیزه تفنن، سرگرمی و اشتیاق آشنایی با دنیای ناشناخته، به خاطر اهداف علمی - آموزشی و یافتن فرصت‌های تحصیلی و شغلی جزء کاربران اصلی اینترنت به‌شمار می‌روند. به این دلیل مطالعه تأثیرات استفاده از اینترنت بر دانشجویان می‌تواند بخشی از پیامدهای رواج تکنولوژی‌های ارتباطی را آشکار سازد. نوشتار حاضر با این هدف سازمان یافته است که تأثیر استفاده از اینترنت بر سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی دانشجویان را بررسی نماید. فرضیات اصلی تحقیق عبارتند از:

- استفاده از اینترنت با میزان سرمایه اجتماعی افراد رابطه مثبت دارد.

- استفاده از اینترنت با میزان سرمایه انسانی افراد رابطه مثبت دارد.

این تحقیق با روش پیمایش انجام شده است. جمعیت آماری دانشجویان دانشگاه تهران در سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری و در چهار گروه تحصیلی علوم انسانی، علوم پایه، فنی و مهندسی و هنر هستند که ۴۰۰ نفر از آن‌ها با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب انتخاب شدند و مورد مصاحبه قرار گرفتند. یافته‌های

---

* استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت معلم تهران javaherm@yahoo.com

** کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت معلم تهران

به دست آمده، فرضیات تحقیق را تأیید می‌کند و نشان می‌دهد که الگوی استفاده از اینترنت با میزان سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی افراد رابطه‌ای مستقیم و معنادار دارد.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی، الگوی استفاده از اینترنت، شبکه.

۱. مقدمه

به واسطه رشد روزافزون فناوری‌ها و آثار حاصل از آن، تغییر و تحول دائمی به واقعیت انکارناپذیر حیات اجتماعی تبدیل شده است. از جمله مصادیق این نوآوری‌ها می‌توان به ظهور و اشاعه تکنولوژی‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی (ICTs) اشاره نمود. ظهور پدیده‌ای به نام اینترنت گردش اطلاعات را در سطح جهان شدت بخشیده است. تا اواسط دهه ۹۰ اکثر شبکه‌های اجتماعی به اینترنت منتقل شد و کامپیوترها از حالت شخصی خارج شدند. پیدایی صور نوین ارتباط در شبکه‌های بزرگ کامپیوتری مانند اینترنت، زمینه‌ساز فضاهاى اجتماعى جدید گشته است. فضاهایی بدون مرز که روابط اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. بدین سان تکنولوژی‌های نوین اطلاعات، اقصی نقاط عالم را در شبکه‌های جهانی بر ساخته از ابزارها به یکدیگر پیوند داده و ارتباطات کامپیوتری، مجموعه گسترده‌ای از اجتماعات مجازی را به وجود آورده است (دوران، ۱۳۸۱: ۳۱).

استفاده از شبکه اینترنت از دهه هشتاد سرعت بالایی به خود گرفت، به طوری که طبق مطالعات انجام شده، تعداد کاربران این شبکه هر ماهه به طور متوسط حدود ۱۰ درصد افزایش داشته است (نجفی، ۱۳۸۳: ۴).

به نظر کاستلز در آغاز هزاره سوم میلادی و با بروز پارادایم جدید مبتنی بر فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، همه کشورهای جهان به طور مستقیم یا غیرمستقیم در معرض تغییرات ساختاری قرار خواهند گرفت. این نوع فناوری به خودی خود، نسبت به نهادها و فرایندهای اجتماعی عامل تعیین کننده محسوب نمی‌شود، بلکه در ماتریس

پیچیده کنش متقابل بین ساختارهای اجتماعی و کنشگران نقش یک عامل واسطه‌ای را ایفاء می‌کند و به همین خاطر در مرکز کنش انسانی قرار می‌گیرد. به این ترتیب تغییر شکل ابزارهای تولید دانش و فرایندهای اطلاعاتی و ارتباطی منجر به پیامدهای فراگیر می‌شوند و تأثیرات اجتماعی را به الگوی وسیع‌تری از علیت اجتماعی می‌افزاید (حسنی، ۱۳۸۲: ۳۴-۳۳).

از این رو بررسی آثار و پیامدهای کاربرد تکنولوژی‌های ارتباطی - اطلاعاتی و از جمله آن‌ها اینترنت، در عرصه‌های مختلف حائز اهمیت است. اهل علم به‌طور کلی و دانشجویان به‌طور خاص، از مصرف‌کنندگان اصلی این تکنولوژی‌ها هستند. اینترنت بخش مهمی از فعالیت‌های آموزشی، شغلی و فراغتی دانشجویان را به خود اختصاص می‌دهد. به این جهت این احتمال وجود دارد که بهره‌مندی از این پدیده بر نوع کنش‌ها، اولویت‌ها و جهت‌یابی آن‌ها تأثیر داشته باشد. از این رو مطالعه پیامدهای استفاده از اینترنت، از نظر شناخت پیامدها و آثاری که ممکن است بر دانشجویان داشته باشد قابل مطالعه است. یکی از زمینه‌های قابل بررسی در این قلمرو، تأثیری است که اینترنت می‌تواند در گسترش منابع و فرصت‌های کمیاب و ارزشمند داشته باشد.

پرسشی که در این زمینه مطرح می‌شود این است که آیا کاربران اینترنت به‌واسطه بهره‌مندی از امکانات موجود در آن می‌توانند سرمایه‌های اجتماعی و انسانی خود را ارتقاء بخشند و از آن در جهت تثبیت یا ارتقاء موقعیت اجتماعی خود استفاده کنند؟ متأسفانه پژوهشگران ایرانی تاکنون در این زمینه پژوهش خاصی انجام نداده‌اند. نوشتار حاضر به عنوان گامی کوچک، می‌کوشد تا مشخص سازد که آیا استفاده دانشجویان از اینترنت با میزان سرمایه اجتماعی و انسانی آن‌ها رابطه دارد؟ امید است انجام این قبیل بررسی‌ها، در زمینه شناسایی پیامدهای کاربرد اینترنت در ایران سودمند باشد.

۲. مبانی نظری پژوهش

۲.۱. سرمایه اجتماعی و تأثیر اینترنت بر آن

مفهوم "سرمایه" در حوزه اقتصاد، روان‌شناسی، علوم سیاسی، فلسفه، جغرافیا و جامعه‌شناسی کاربرد میان‌رشته‌ای دارد. جامعه‌شناسان کلاسیک هم‌چون دورکیم، وبر، مید، زیمل و حتی هومنز از ابعاد متفاوت به موضوع ارتباط میان افراد و آثار حاصل از آن توجه داشته‌اند، اما برخی از صاحب‌نظران معاصر مانند جیمز کلمن، پیر بوردیو، رابرت پاتنام و کلاوس افه به‌طور خاص، در طراحی چارچوب نظری و روش‌شناختی سرمایه اجتماعی سهم به‌سزایی داشته‌اند (عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶: ۱۱۹). از این رو می‌توان گفت مفهوم سرمایه اجتماعی از دهه ۱۹۹۰ مورد توجه محافل دانشگاهی قرار گرفت (الوانی، ۱۳۷۸: ۲۹). خلاصه‌ای از نظرات هر یک از این اندیشمندان معاصر در جدول ۱ منعکس شده است.

جدول ۱. عناصر محوری دیدگاه‌های نظری در مورد سرمایه اجتماعی

نام محقق	تعریف سرمایه اجتماعی	سطح تحلیل	هدف
بوردیو	مجموعه منابع بالفعل و بالقوه‌ای که با عضویت در شبکه پایداری از روابط، در دسترس فرد قرار می‌گیرد و خدمات متقابل را میسر می‌سازد	گروهی	سرمایه اقتصادی
کلمن	جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی که کنشگران از آن‌ها به‌عنوان منبع برای رسیدن به منافعشان استفاده می‌کنند	فردی/گروهی	سرمایه انسانی
پاتنام	اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی که همکاری و مشارکت برای منافع متقابل را تسهیل می‌کند	گروهی	توسعه سیاسی و دموکراسی
فوکویاما	اشتراک اعضای گروه در مجموعه‌ای از هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی جاافتاده	گروهی	توسعه اقتصادی
پکستن	روابط عینی میان افراد از یک طرف و پیوندهای ذهنی همان افراد از طرف دیگر	فردی / گروهی	-
تحلیل شبکه	سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی توسط افراد و دستیابی به پیوندهای اجتماعی مختلف که امکان دسترسی به منابع حمایتی و ابزاری متنوعی را فراهم می‌آورد	فردی	منابع ابزاری و حمایتی متنوع

(لین، ۱۹۹۹: ۲۹)

به طور کلی می توان گفت هر چه انسان ها مردمان بیشتری را بشناسند و هر چه با آنان وجه مشترک بیشتری داشته باشند، سرمایه اجتماعی افزون تری خواهند داشت، اما نوع و گستره این سرمایه از جامعه ای به جامعه دیگر متفاوت است.

سرمایه اجتماعی در جوامع سنتی ماقبل مدرن، بیشتر جنبه درون گروهی همراه با اعتماد محدود و خاص داشته است که امروز آن را به نام سرمایه اجتماعی قدیم می شناسند. در جوامع مدرن با نوع دیگری از سرمایه اجتماعی سروکار داریم که بیشتر جنبه بین گروهی توأم با اعتماد تعمیم یافته و عام دارد و از آن با عنوان سرمایه اجتماعی جدید نام می برند (عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶: ۱۹۶).

از نظر بوردیو، کلمن، پاتنام و فوکویاما سرمایه اجتماعی شامل روابط متقابل، وجود هنجارهای مشترک، اعتماد و مشارکت در سطح گروه اجتماعی است. اصطلاح سرمایه اجتماعی شبکه ای اولین بار توسط باری ولمن مطرح شد. این اصطلاح به منابع ابزاری و حمایتی موجود در شبکه، که با سرمایه گذاری افراد در روابط اجتماعی و دستیابی به پیوندهای اجتماعی مختلف قابل حصول است، اشاره دارد. شبکه ها دارای خصوصیات زیر هستند:

خصوصیات ساختی: تراکم^۱، اندازه^۲.

خصوصیات تعاملی: فراوانی^۳، صمیمیت^۴، متقابل بودن، دوام^۵.

خصوصیات کارکردی: انواع حمایت (باستانی و صالحی هیکویی، ۱۳۸۶: ۶۷).

اشکال جدید شبکه ها، گروه های مجازی هستند که از طریق حضور در فضای سایبرنتیک قابل دستیابی هستند. افزایش شبکه های اجتماعی کامپیوتری فردگرایی

---

1. Density
2. Size
3. Frequency
4. Intimacy
5. Duration

مشبک^۱ را تسهیل می کند. تعاملات فردیت یافته شخص به شخص و تعاملات تخصصی مواردی از این نوع هستند. در این وضعیت فرد و نه گروه (خانوار)، واحد اولیه همبندی و اتصال است. هر شخص صفحه کلیدی میان پیوندها و شبکه‌ها است. افراد به سرعت بین شبکه‌های اجتماعی در حرکت هستند. هر شخص به شکل جداگانه‌ای شبکه‌های خود را برای دستیابی به اطلاعات، همکاری، حمایت، سفارشات، معاشرت و احساس تعلق فعال می سازد (ولمن، ۲۰۰۱: ۲).

شبکه کامپیوتری همانند یک شبکه اجتماعی افراد را به هم مرتبط می سازد. همان طور که شبکه کامپیوتری مجموعه‌ای از ماشین‌هایی است که از طریق تعدادی کابل و سیم به هم متصل می شوند، شبکه اجتماعی تعدادی از افراد، سازمان‌ها یا سایر موجودات اجتماعی است که به واسطه مجموعه‌ای از روابط اجتماعی معنادار به یکدیگر مرتبط می شوند (ولمن، ۱۹۹۱: ۱).

بنابراین می توان شبکه کامپیوتری را از جهت روابط و پیوندهای اجتماعی، حمایت، اعتماد، مشارکت، دانش و اطلاعات و مهارت‌ها با یک شبکه اجتماعی مقایسه نمود. یک شبکه مجموعه به هم پیوسته‌ای از بندگاه‌هاست. شبکه‌ها ساختارهای انعطاف پذیر و انطباق پذیری هستند که به وسیله فناوری اطلاعات تقویت شده و می توانند هر وظیفه برنامه ریزی شده‌ای را انجام دهند، می توانند به طور نامحدودی گسترش یابند و خود را بازآرایی کنند.

ولمن معتقد است ما در عصری زندگی می کنیم که پارادایم جوامع در حال تغییر است. این تغییر نه تنها در شیوه فهم ما از جامعه، بلکه فراتر از آن در نحوه ارتباط بین مردم و نهادها وجود دارد. در جوامع شبکه‌ای برعکس جوامع صنعتی که روابط بین افراد سلسله مراتبی است، روابط افقی گسترش می یابد و مرزها نفوذپذیر می شوند. کنشگران شبکه‌ای می توانند انسان‌ها، گروه‌ها یا جوامع باشند که طیف وسیعی از ساختارهای خرد و کلان اجتماعی را دربرمی گیرد (ریتزر، ۱۳۷۴: ۵۷۷).

^۱ . Network Individualism

هر چند که استفاده از اینترنت دارای آثار و پیامدهای مختلف است، اما در این قسمت به اختصار به بیان برخی از تأثیرات احتمالی آن بر سرمایه اجتماعی اکتفا می‌شود. دیدگاه‌های مربوطه در سه گروه قابل تفکیک هستند.

گروه اول: گروه اول که دیدگاهشان در حال تبدیل شدن به یک ایدئولوژی برتر است، از یک "دنیای تازه" سخن می‌گویند که در تعارض با دنیای قدیمی است. از نظر آن‌ها دنیای مجازی یا دنیای شبکه‌ها که فضای سایبری نیز نامیده می‌شود به تدریج جایگزین "دنیای واقعی" قدیمی خواهد شد (برتون، ۱۳۸۲: ۲۱).

آن‌ها معتقدند که اینترنت به ترویج تغییرات مثبت کمک می‌کند. اینترنت با فراهم آوردن فضای ملاقات برای افراد دارای علایق مشترک و غلبه بر محدودیت‌های مکان و زمان، موجب تجدید حیات اجتماعی می‌شود، گفتگوی آزاد و دموکراتیک را رواج می‌دهد، چشم‌اندازهای چندجانبه را ارائه می‌دهد و اقدام جمعی را امکان‌پذیر می‌سازد. روابط شکل گرفته در فضای اطلاعاتی به تدریج به فضای فیزیکی تسری پیدا می‌کند و به اشکال نوینی از اجتماع منتهی می‌شود که ترکیبی از تعاملات شبکه‌ای و غیرشبکه‌ای دارد. بسیاری از هواداران این گروه معتقدند که اینترنت ارتباطات شبکه‌ای و غیرشبکه‌ای را گسترش می‌دهد. از این دیدگاه اینترنت نه تنها فرصت‌های تماس با دوستان و خویشان را با هزینه پایینی فراهم می‌کند، بلکه در نتیجه آگاهی اعضای شبکه از نیازهای یکدیگر، بر تعداد ارتباطات رودررو و تلفنی آن‌ها می‌افزاید (ولمن، هاس و دیگران، ۲۰۰۱: ۳-۱).

در رأس این گروه روشن‌فکرانی از تبار مک لوهان هستند که به هواداران جامعه اطلاعات و سپس اینترنت مبدل شده‌اند. موضع آنان اغلب آغشته به نوعی مذهب‌گرایی است. "بنیادگرایان اینترنت" در این دسته می‌گنجد. از جمله صاحب‌نظران این گروه می‌توان به دانیل بل اشاره نمود. اساس نظریه وی این بود که تغییری - از تولید کالا به ارائه خدمات - به وقوع پیوسته و اساس این تغییر تولید دانش است (دارنلی و فدر، ۱۳۸۴: ۲۵ - ۲۴).

گروه دوم اعتقاد دارند استفاده از اینترنت موجب افول سرمایه اجتماعی است. از نظر آنان استفاده از اینترنت مانع توجه افراد به اجتماع واقعی می شود، زیرا تعاملات شبکه ای آن ها، از میزان ارتباطات مستقیم شان پیشی می گیرد. پیوندهای اینترنتی به ندرت به ترویج دوستی عمیق، ارائه منابع غیر ملموس (مانند حمایت عاطفی) و ارائه کمک مادی واقعی منتهی می شود. کار با اینترنت نه تنها زمان پرداختن به سایر فعالیت ها را کاهش می دهد، بلکه توجه افراد را از محیط اطراف خود باز می دارد. مطالعه انجام شده درباره کاربران، نشان می دهد که با افزایش استفاده از اینترنت، تماس اجتماعی خارج از شبکه کاهش می یابد و این وضعیت بر احتمال افسردگی و احساس تنهایی می افزاید. اگر چه اینترنت پیوندهای ضعیف شبکه ای را افزایش می دهد، اما از آن جا که هم زمان تعاملات عمیق تر خارج از شبکه را کاهش می دهد افق دید و چشم اندازهای فکری افراد را محدود می سازد. همه کاربران اینترنتی ماهیت اجتماعی ندارند. بیشتر فعالیت ها در اینترنت با هدف جستجوی اطلاعات یا پرداختن به تفریحات انفرادی صورت می گیرد. رایانه ای کردن و استفاده از اینترنت می تواند مرز منزل و محل کار را به هم بزند. افراد کار را به منزل می آورند و به جای ارتباط با خانواده، دوستان و سایر فعالیت ها مشغول انجام یک کار خاص می شوند. این گروه از متفکران منتقد از سر شناخت، ناآگاهی یا صرفاً خشم، با نوعی مقاومت غیر فعال، پنهانی اما مؤثر با اشاعه فناوری های جدید اطلاعاتی مخالفت می ورزند. برای برخی از مردم، فن، خیلی زود معادل گناه شمرده می شود. این قبیل ضدیت ها بر وجود ارزش های مذهبی یا حداقل تأویلی از این ارزش ها تکیه دارد (برتون، ۱۳۸۲: ۲۱).

از جمله صاحب نظران این گروه می توان به هابرماس اشاره کرد. یورگن هابرماس در اوایل دهه ۱۹۶۰ مفهوم "جرگه عمومی" را طرح کرد. وی معتقد است افول جرگه عمومی و بخش بخش شدن پسامدرنیستی جامعه به رشد رسانه های گروهی و دسترس پذیری سریع این همه اطلاعات از طریق کانال های ارتباطی متعدد ربط دارد (دارنلی و فدر، ۱۳۸۴: ۲۹).

گروه سوم بر این باور هستند که اینترنت دارای نقش تکمیلی است. آنان معتقد هستند قضاوت در مورد این که اینترنت موجب کاهش یا افزایش سرمایه اجتماعی می شود در چارچوب زندگی شخص، معنا پیدا می کند. اینترنت در چرخه زندگی روزمره ادغام می شود و به تدریج زندگی در شبکه، همانند فعالیت های خارج از شبکه تلقی می شود. این فناوری به شیوه ای تدریجی موجب تداوم و گسترش انتقال روابط میان فردی از شبکه های "در به در" به شبکه های "مکان به مکان" و "شخص به شخص" می شود. اگرچه تماس های چهره به چهره و تلفنی تداوم پیدا خواهد کرد، ولی این تماس ها در نتیجه نقش اینترنت در پیوند میان افراد حاضر در موقعیت های جغرافیایی مختلف و سازمان های هم پیمان تکمیل می شود. این احتمال وجود دارد که نقش اینترنت در حفظ پیوندهای موجود مؤثرتر از نقش آن در ایجاد پیوندهای جدید باشد، در این صورت اینترنت تکمیل کننده سرمایه اجتماعی خواهد شد (ولمن، هاس و دیگران، ۲۰۰۱: ۳-۱).

صاحب نظران دیدگاه شبکه اجتماعی مانند ولمن، لین و کاستلز در این گروه قرار دارند. به نظر لین سرمایه اجتماعی دارای سه جزء است:

- جزء ساختاری: منابع جای گرفته در ساختار اجتماعی
- جزء دسترسی: دسترسی به این منابع توسط افراد
- جزء جهت گیری کنش: استفاده و به حرکت درآوردن این منابع اجتماعی در قالب کنش های هدفمند (لین، ۱۹۹۹).

لیونگ و لی نیز طی تحقیقات خود نشان دادند که استفاده از شبکه کامپیوتری و اینترنت به طرز چشمگیری بر شکل گیری سرمایه اجتماعی تأثیر می گذارد (به نقل از منتظر قائم و تاتار، ۱۳۸۴: ۲۳۵).

۲.۲. سرمایه انسانی و تأثیر اینترنت بر آن

مفهوم "سرمایه انسانی" بیشتر مورد عنایت اندیشمندان علم اقتصاد بوده است و جامعه شناسان در این مورد کمتر به نظریه پردازی پرداخته اند.

مفهوم سرمایه انسانی از اوایل دهه ۱۹۶۰ وارد حوزه اقتصاد شد. بیکر (۱۹۶۴)، در کتاب خود با عنوان *سرمایه انسانی*، نظریه تشکیل سرمایه انسانی را توسعه داد و روش تحلیل بازدهی سرمایه گذاری در سرمایه انسانی را ارائه داد (نادری، ۱۳۷۹: ۴۱).

در تفکر آدام اسمیت، مهارت‌های توسعه یافته نیروی کار به مثابه یک ابزار سرمایه‌ای موجب ارتقای سطح بهره‌وری می‌گردد. افراد متخصص و مهارت‌دیده از توانایی تولیدی بیشتری برخوردارند و در فرآیند تولید، ارزش‌های بیشتری خلق می‌کنند. هر قدر در جامعه تعداد افراد متخصص بیشتر باشد، آن کشور قادر خواهد بود به تولید ملی بالاتر و درآمد افزون‌تری دست یابد (حمزه‌لو، ۱۳۸۱: ۱۲ - ۱۱).

قابلیت‌ها و توانایی‌های کیفی انسان اعم از معلومات، دانش تخصصی، مهارت، خلاقیت و نوآوری از جمله مصادیق سرمایه انسانی به شمار می‌رود. به عبارت دیگر سرمایه انسانی را می‌توان «ارتقا و بهبود ظرفیت تولیدی افراد جامعه» نامید (نادری، ۱۳۷۹: ۴۲ - ۴۱).

در اکثر کشورهای در حال توسعه تأکید شدید بر شکل‌گیری سرمایه انسانی هم از لحاظ ایجاد توانایی فنی در نیروی کار و هم به منظور پدید آوردن تعداد کافی دانشمند و مهندس ضروری است. تشکیل سرمایه انسانی می‌تواند مزیت نسبی یک کشور را از کار غیرماهر به کار مهارت‌یافته تغییر دهد (گریفین و مک کی، ۱۳۷۷: ۶۵ - ۶۴).

هر چند صاحب‌نظران اقتصادی بیشتر از جهت تأثیر سرمایه انسانی بر بهره‌وری، توسعه اقتصادی و بهبود کیفیت عملکرد سازمان‌ها به مطالعه این مفهوم پرداخته‌اند، توجه جامعه‌شناسان به سرمایه انسانی، بیشتر از زاویه رشد استعدادها و قابلیت‌ها در جهت برخورداری از کیفیت زندگی بهتر و تبدیل آن به سایر اشکال سرمایه بوده است. از نظر آنان همان‌طور که سرمایه فیزیکی، با ایجاد تغییر در مواد برای شکل دادن به ابزارهایی که تولید را تسهیل می‌کنند به وجود می‌آید، سرمایه انسانی با تغییر و تقویت مهارت‌ها و توانایی‌ها پدیدار می‌شود و افراد را توانا می‌سازد که به شیوه‌های جدید رفتار کنند. سرمایه انسانی در مهارت‌ها و دانشی که فرد کسب کرده، تجسم می‌یابد

(کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۵ - ۴۶۴). به طور کلی استفاده از اینترنت از چند جهت می تواند در تقویت سرمایه انسانی مؤثر باشد:

اول آن که برای کار کردن با این قبیل فناوری ها از جمله اینترنت، دارا بودن میزانی از دانش انفورماتیک و زبان انگلیسی ضروری است؛ علاوه بر این استمرار در بهره مندی از اینترنت به تدریج این دو مهارت را در افراد تقویت می کند. به عنوان مثال وبلاگ نویسی مهارت های تازه ای را در افراد ایجاد می کند.

در درجه دوم، اینترنت برای افرادی همانند دانشجویان که دغدغه گسترش فعالیت های آموزشی و پژوهشی و دستیابی به منابع فکری و اطلاعاتی روزآمد را دارند، این امکان را مهیا می سازد که بتوانند ذخیره دانش تخصصی خود را وسعت بخشند.

شکل دیگری از تأثیر اینترنت بر افزایش سرمایه انسانی را می توان در رونق دانشگاه مجازی مشاهده کرد. از دهه ۱۹۸۰ به مدد ظهور تکنولوژی های ارتباطی نوع خاصی از دانشگاه ها معروف به دانشگاه مجازی پدیدار شدند. این دانشگاه یک نوع آموزش از راه دور است که از دوره های آموزش مکاتبه ای یک سویه به فرصت های یادگیری تعاملی مبتنی بر وب و یادگیری تعاملی هوشمند تحول یافته است (جعفری، ۱۳۸۳: ۵۱۲). در چارچوب دانشگاه مجازی و از طریق یادگیری الکترونیکی، افراد دانش آموخته یک حوزه خاص دانش می شوند و به این ترتیب سرمایه خود را افزایش می دهند.

امکانات موجود در اینترنت هم چنین می تواند از طریق افزایش مهارت های شغلی کاربران، سرمایه انسانی آن ها را بسط دهد. در درون یک سازمان، افرادی که از مهارت کار کردن با فناوری اطلاعات برخوردار هستند، می توانند نوع و گستره شغل خود را تقویت کنند. به این ترتیب به واسطه وجود تکنولوژی های اطلاعاتی، منبع قدرت در سازمان تغییر می کند و اطلاعات به بزرگ ترین منبع قدرت تبدیل می شود. در حال حاضر میزان استخدام در صنایع فناوری اطلاعات به شدت در حال افزایش است. در ایالات متحده از سال ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۷ صنایع فناوری اطلاعات سالانه دارای نرخ رشد ۲/۴ بوده است (سیدجوادین، ۱۳۸۴: ۳۳۰ - ۳۲۸).

از جنبه دیگر، فزونی اطلاعات تحت شرایطی خاص ممکن است مبنای گسترش یک توانایی خاص به نام "سواد رسانه‌ای" شود. اگر فرد به موازات دریافت اطلاعات از مهارت استقراء، استنتاج، دسته‌بندی و تلفیق بهره‌مند شود و بتواند اطلاعات جدید را به ساختار موجود دانش خود بیافزاید (پاتر، ۱۳۸۵: ۱۴)، در این صورت استفاده از اینترنت به افزایش بینش و بصیرتی منتهی خواهد شد که آن را سواد رسانه‌ای می‌نامند. سواد رسانه‌ای^۱ را تقویت تجارب رسانه‌ای دانسته‌اند. این توانایی ارتباط نزدیکی با تفکر انتقادی دارد. تفکر انتقادی عبارت است از تصمیم‌گیری عاقلانه مبنی بر این که چه کاری انجام دهیم یا چه باوری داشته باشیم (بصیریان و بصیریان، ۱۳۸۵: ۳۵). سواد رسانه‌ای کمک می‌کند که انسان در برابر رویدادهای رسانه‌ای زمان خود منفعّل نباشد و قادر باشد تا محیط اطراف خود را رمزگشایی کند. همین امر می‌تواند منبع اعتماد به نفس و تقویت حس فاعلیت شخصی باشد.

ویژگی "سرمایه" این است که قابل نقد و تبدیل پذیر است؛ از این رو سرمایه اجتماعی و انسانی می‌توانند به یکدیگر تبدیل شوند و یکدیگر را تکمیل کنند.

سرمایه انسانی یعنی تخصص، مهارت و توانمندی افراد، احتمال پذیرش اجتماعی افراد را در سازمان‌ها، گروه‌ها و تشکلهای اقتصادی و اجتماعی افزایش می‌دهد. علاوه بر این، از طریق تعامل و مشارکت با افرادی که متعلق به یک مجموعه هستند، به تدریج هنجارهای مشترک، اعتماد متقابل، تعهد و برخورداری از منابع حمایتی (سرمایه اجتماعی) شکل می‌گیرد. این فرایند مصداقی از تبدیل‌پذیری سرمایه انسانی به سرمایه اجتماعی است. به همین ترتیب سرمایه اجتماعی نیز با بهبود عملکرد در سرمایه انسانی همراه است. مردم با تکیه بر نظام ارتباطات خود قادرند در موقعیت‌های مختلف به منابع دیگری دست پیدا کنند.

نتایج یک تحقیق در ایرلند شمالی نشان می‌دهد که سطح بالایی از سرمایه اجتماعی سبب شده تا جوانان برای مدرسه رفتن ارزش بیشتری قائل باشند (فیلد، ۱۳۸۵: ۷۶). در

^۱ . Media Literacy

واقع سرمایه اجتماعی سود سرمایه گذاری در زمینه سرمایه انسانی را افزایش می دهد.

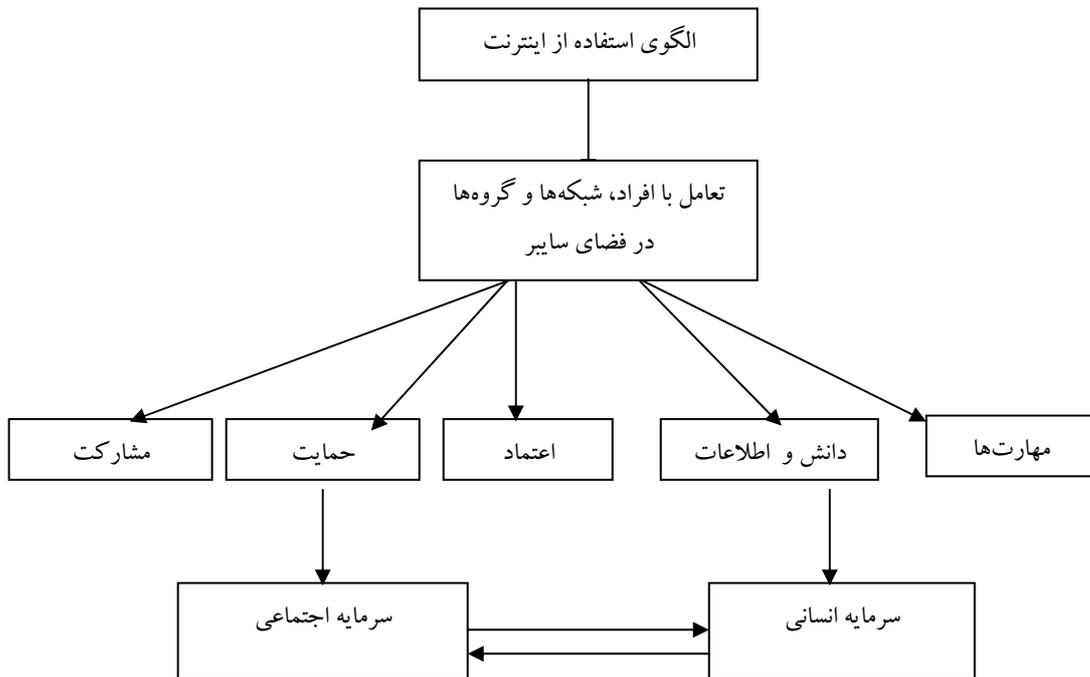
۲. ۳. مدل تحلیل

همان طور که پیش از این نیز اشاره شد هدف این تحقیق بررسی این پرسش است که آیا استفاده از اینترنت می تواند به افزایش سرمایه اجتماعی و انسانی افراد منجر شود. بر اساس این پرسش فرضیات و مدل تحقیق به ترتیب زیر صورت بندی شده است:

- استفاده از اینترنت با میزان سرمایه اجتماعی رابطه مثبت دارد.

- استفاده از اینترنت با میزان سرمایه انسانی رابطه مثبت دارد.

نمودار ۱. مدل تحلیل

۳. روش تحقیق

تحقیق حاضر با روش پیمایشی انجام شده است. جمعیت آماری این تحقیق دانشجویان بوده اند. اطلاعات لازم از طریق پرسش نامه های استاندارد شده که در برخی موارد

توسط خود دانشجویان پاسخ داده شده و در برخی موارد با آن‌ها مصاحبه شده، جمع آوری گردیده است.

از آن‌جا که برای مراجعه به کلیه دانشگاه‌های موجود در سطح استان تهران، زمان و امکانات کافی وجود نداشت، به این دلیل از بین دانشگاه‌های مختلف، دانشگاه تهران انتخاب شد. دانشگاه تهران دارای سابقه‌ای نسبتاً طولانی است و در نظام آموزش عالی ایران از مرکزیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است. این دانشگاه به خاطر تنوع رشته‌های تحصیلی، دارا بودن دانشجویانی با خصوصیات مختلف و دستیابی سهل الوصول به نمونه تحقیق در مقایسه با دانشگاه‌های دیگر در اولویت قرار گرفت.

دانشگاه تهران با ۱۰ دانشکده مشتمل بر ۱۱۱ رشته در مقطع کارشناسی، ۱۷۷ رشته در مقطع کارشناسی ارشد و ۱۵۶ رشته در مقطع دکتری است^۱. طبق آخرین آمار به دست آمده، تعداد دانشجویان دانشگاه تهران در سال تحصیلی ۱۳۸۴-۱۳۸۳ حدود ۲۱۱۱۶ نفر بوده است (آمار آموزش عالی ایران، ۱۳۸۴: ۷۸). برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران (رفیع پور، ۱۳۷۸: ۳۸۳) استفاده شده است. بر اساس فرمول کوکران، با در نظر گرفتن جمعیت آماری ۲۱۱۱۶ و محدوده اطمینان ۰/۰۵ درصد، حجم تقریبی نمونه تحقیق ۳۹۲ نفر می‌شد که به جهت اطمینان بیشتر در نهایت با ۴۰۰ دانشجوی مصاحبه به عمل آمد. از آن‌جا که در آمار سال ۱۳۸۴ تعداد دانشجویان دانشگاه تهران به تفکیک جنس مشخص نشده بود، بنابراین نسبت بین دو جنس مساوی در نظر گرفته شد. برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب استفاده شده است، در درون طبقات نیز نمونه‌گیری به شکل غیر تصادفی انجام گرفته است.

تعریف و نحوه سنجش متغیرها

الگوی استفاده از اینترنت: در تحقیق حاضر ابتدا عناصر مختلفی مانند سابقه استفاده از اینترنت (به سال)، میزان استفاده از اینترنت (به ساعت در ماه)، تعدد امکانات مورد استفاده در اینترنت، اهمیت استفاده از اینترنت برای فرد و نوع دسترسی به اینترنت

1 . <http://www.ut.ac.ir/fa/main-links/overview.htm-86/10/12>

به طور جداگانه بررسی شده است. در مرحله بعد پس از همسان کردن سطوح سنجش این عناصر و تبدیل آن‌ها به سطح ترتیبی از مجموع آن‌ها یک شاخص ساخته شد. بر اساس قرارداد تحقیق، در این شاخص عدد بیشتر به معنای استفاده بیشتر و متنوع‌تر از اینترنت است.

سرمایه اجتماعی: در این پژوهش منظور از سرمایه اجتماعی، دارا بودن ارتباط از طریق شبکه‌های مجازی و وجود هنجارهای اعتماد، حمایت متقابل و مشارکت در بین اعضای آن شبکه است. هر یک از عناصر یادشده به ترتیب زیر اندازه‌گیری شده است: - حمایت بر اساس معرف‌هایی مانند حمایت عملی (کمک مالی و اقتصادی)، حمایت مشورتی (گفتگو، مشاوره و نصیحت)، حمایت مصاحبتی و معاشرتی (فعالیت‌های اجتماعی و سرگرمی)، حمایت اطلاعاتی (مبادله اطلاعات در زمینه‌های علمی، آموزشی و تحصیلی) اندازه‌گیری شده است.

- اعتماد با معرف‌هایی مانند صراحت، تمایل به سهم کردن، تمایلات همکاری جویانه، اطمینان به روابط و اطلاعات موجود در درون شبکه‌ها، بررسی شده است.

- مشارکت بر اساس میزان عضویت در گروه‌ها و نهادهای مدنی رسمی و غیررسمی و میزان فعالیت مشترک با آن‌ها ارزیابی شده است.

سرمایه انسانی: اندازه‌گیری سرمایه انسانی از طریق استفاده از اینترنت در جهت افزایش دانش و توانایی‌هایی مانند مهارت مطالعه، مهارت‌های شخصی، مهارت کارگروهی، مهارت‌های ارتباطی، مهارت انجام کارهای اجرایی، مهارت‌های حرفه‌ای و شغلی و هم‌چنین توسعه دانش تخصصی، کار با رایانه و تقویت زبان خارجی انجام شده است.

پایگاه اقتصادی - اجتماعی: برای سنجش پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده‌ها از سه مؤلفه درآمد، منزلت شغلی^۱ و تحصیلات رئیس خانواده، (پدر یا همسر) استفاده شده است.

اعتبار و پایایی سنجها

در ارزیابی میزان پایایی پرسش‌نامه ابتدا ۳۰ نفر از دانشجویان (جمعیت نمونه تحقیق) به طور تصادفی انتخاب شدند و نتایج به دست آمده در سطح نمونه تحقیق مورد بررسی قرار گرفت. به منظور اطمینان از حصول اعتبار صوری، پرسش‌نامه تحقیق به چند تن از استادان دانشگاه تربیت معلم، الزهراء (س)، مرکز مدارک و اطلاعات علمی ایران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات ارائه گردید و از نظرات آن‌ها در جهت اصلاح پرسش‌نامه استفاده شد. جهت بررسی اعتبار سازه دو فرضیه اصلی این پژوهش (هرچه الگوی استفاده از اینترنت پیشرفته‌تر باشد، میزان سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی افزایش می‌یابد)، در مرحله مقدماتی مورد آزمون قرار گرفت. شدت همبستگی به دست آمده در هر دو مورد، روابط میان متغیرهای مورد نظر را در سطح معناداری ۰/۰۱ تأیید کرد. جهت آزمون پایایی سنجها از ضریب آلفا کرونباخ استفاده شد. بعد از محاسبه پایایی، گویه‌ها و سؤالاتی که باعث پایین آمدن پایایی کل می‌شدند، حذف و یا اصلاح شدند. میزان روایی شاخص‌های اصلی تحقیق در جدول ۲ منعکس شده است:

^۱. منزلت شغلی اشاره دارد به میزان اهمیت و احترامی که یک شغل در جامعه دارد. منزلت شغلی به عنوان امری ذهنی از طریق ارزیابی مشاغل از سوی نمونه‌ای از افراد در جامعه انجام می‌شود. با استفاده از تحقیقاتی که در این مورد انجام شده است، مشاغل در ۶ گروه طبقه‌بندی شده‌اند. مشاغلی چون: پزشک، استاد دانشگاه، استاندار، دندانپزشک، قاضی دادگاه و خلبان در گروه اول (بالای ۹۰)، مدیر کل، کارخانه‌دار بزرگ، نماینده مجلس، فرماندار، شهردار، وکیل، افسر، تاجر بازار و جواهر فروش در گروه ۲ (۸۰ - ۹۰)، مهندس، روزنامه‌نگار، هنرمند، دبیر و هتلدار در گروه ۳ (۷۰ - ۸۰)، تکنسین، معلم دبستان، کتاب‌فروش، سرکارگر و مقاطعه‌کار در گروه ۴ (۶۰ - ۷۰)، مکانیک، درجه‌دار، تراشکار، کارمند دارای تحصیلات کارشناسی و خواربارفروش در گروه ۵ (۵۰ - ۶۰)، راننده، ماشین‌نویس، بنا، کفاش و کارگر کارخانه در گروه ۶ (۵۰ - ۶۰) (رجب‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۴).

جدول ۲. میزان پایایی شاخص‌های تحقیق

نام متغیرها	ضریب آلفا کرونباخ
حمایت شبکه	۰/۷۱
اعتماد شبکه	۰/۹۴
مشارکت شبکه	۰/۶۵
شاخص سرمایه اجتماعی	۰/۸۶
شاخص سرمایه انسانی	۰/۸۰
شاخص سرمایه کل	۰/۷۵
الگوی استفاده از اینترنت	۰/۷۶

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. توصیف اطلاعات

متغیرهای جمعیتی: میانگین سنی پاسخ‌گویان این تحقیق ۲۴ سال است. متناسب با تعداد دانشجویان هر رشته، ۴۴/۳ درصد حجم نمونه به دانشجویان علوم انسانی، ۲۴ درصد به دانشجویان فنی مهندسی، ۱۶ درصد به علوم پایه و ۱۵/۵ درصد به هنر اختصاص دارد. از نظر مقطع تحصیلی نیز ۶۷ درصد در مقطع کارشناسی، ۲۳ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و ۱۰/۵ درصد در مقطع دکتری شاغل به تحصیل بوده‌اند. در مجموع ۲۵ درصد پاسخ‌گویان متأهل و ۷۵ درصد مجرد بوده‌اند. بر اساس شاخص پایگاه اقتصادی - اجتماعی تحقیق (که دارای ضریب آلفا کرونباخ ۰/۷۸ است) ۳۱ درصد پاسخ‌گویان در پایگاه پایین، ۶۰ درصد در پایگاه متوسط و ۱۰ درصد در پایگاه بالا قرار دارند.

متغیر مستقل: همان‌طور که پیش از این اشاره شد، شاخص الگوی استفاده از اینترنت از طریق سابقه استفاده، میزان استفاده از اینترنت در ماه، شیوه دسترسی به اینترنت، اهمیت استفاده از اینترنت و تنوع موارد بهره‌مندی ساخته شده است. اطلاعات مربوطه در جدول شماره ۳ درج شده است. همان‌طور که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود، تعداد قابل ملاحظه‌ای از پاسخ‌گویان یعنی حدود ۵۰ درصد از آن‌ها، از حدود ۶-۴ سال گذشته از اینترنت استفاده می‌کنند. میانگین میزان استفاده از اینترنت در ماه ۲۳

ساعت است. برای ۵۰ درصد از پاسخ‌گویان استفاده از این اینترنت در حد زیاد و خیلی زیاد حائز اهمیت است و در نهایت ۸۵ درصد از دانشجویان، از بیش از ۱۰ مورد از خدمات موجود در اینترنت استفاده می‌کنند. اطلاعات یادشده، نشان‌دهنده جایگاه مهم اینترنت در زندگی دانشجویان است.

جدول ۳. الگوی استفاده از اینترنت (تعداد=۴۰۰)

درصدها	طبقات	معرف‌ها
۳۵/۳	۱-۳	سابقه استفاده از اینترنت (به سال)
۴۵/۸	۴-۶	
۱۳/۸	۷-۹	
۵/۳	بیش از ۱۰ سال	میزان استفاده از اینترنت (به ساعت در ماه)
۴۶/۸	۱-۱۰ ساعت	
۲۰/۳	۱۱-۲۱ ساعت	
۱۰/۸	۲۲-۳۲ ساعت	
۷/۳	۳۳-۴۳ ساعت	نوع دسترسی به اینترنت در مکان‌های مختلف
۱۵	بیش از ۴۴ ساعت	
۲۰/۳	خصوصی	
۰/۸	نیمه خصوصی	
۲۸/۸	عمومی	
۳۹/۵	خصوصی - عمومی	اهمیت استفاده از اینترنت
۱۰/۸	خصوصی - نیمه خصوصی	
۲۳/۶	خیلی کم/کم	
۲۳	تا حدی	تعداد امکانات مورد استفاده در اینترنت
۴۸/۶	خیلی زیاد/زیاد	
۲/۳	۱-۴ مورد	
۱۱/۳	۵-۸ مورد	
۲۶	۹-۱۲ مورد	
۳۷/۸	۱۳-۱۶ مورد	
۲۲/۸	۱۷-۲۰ مورد	شاخص الگوی استفاده از اینترنت
۱۹/۲	کم/ضعیف	
۵۰/۳	متوسط	
۳۰/۵	زیاد/قوی	

متغیرهای وابسته: به منظور سنجش سرمایه اجتماعی افراد از معرف‌هایی مانند میزان حمایت، مشارکت و اعتمادی که فرد از طریق پیوند با شبکه‌های اینترنتی از آنها بهره‌مند می‌شود، یا نسبت به آنها ابراز می‌دارد، استفاده شده است.

همان‌طور که اطلاعات جدول ۴ نشان می‌دهد حدود ۴۴ درصد از پاسخ‌گویان اظهار کرده‌اند در خلال ارتباط با اینترنت، در حد متوسط از حمایت‌های موجود در شبکه برخوردار شده‌اند. ۶۵ درصد از پاسخ‌گویان در حد متوسط و ۲۹ درصد در حد زیاد نسبت به افراد و اطلاعات موجود در شبکه‌ها اعتماد دارند. میانگین میزان اعتماد ۳/۷ و نسبت به سه شاخص دیگر بیشتر است.

میزان مشارکت در قسمت اصلاً و خیلی کم (۵۱ درصد) با میزان مشارکت در قسمت متوسط و زیاد (۴۹ درصد) تقریباً مشابه است.

جدول ۴. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (تعداد=۴۰۰)

درصدها	طبقات	مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی
۹/۵	کم	شاخص میزان برخورداری از حمایت افراد و شبکه‌های فعال در اینترنت
۴۳/۸	متوسط	
۹/۵	زیاد	
۲/۳	میانگین (۱-۳)	
۵۹	کم	شاخص میزان حمایت پاسخ‌گویان از افراد و شبکه‌های فعال در اینترنت
۳۲/۵	متوسط	
۸/۵	زیاد	
۲/۵	میانگین (۱-۳)	
۱/۸	خیلی کم	شاخص میزان اعتماد پاسخ‌گویان به افراد و شبکه‌های فعال در اینترنت
۵/۸	کم	
۶۴/۸	متوسط	
۲۹/۵	زیاد	
۳/۷	میانگین (۱-۴)	
۷/۵	اصلاً	شاخص میزان مشارکت پاسخ‌گویان با افراد و شبکه‌های فعال در اینترنت
۴۳/۵	کم	
۴۴/۵	متوسط	
۴/۵	زیاد	
۲/۵	میانگین (۱-۴)	

سرمایه انسانی: متغیر سرمایه انسانی از ترکیب گویه‌های مربوط به کسب مهارت، دانش و اطلاعات که همه در سطح سنجش ترتیبی هستند، ساخته شده است.

اندکی تأمل در جدول شماره ۵، بیانگر آن است که در اکثر موارد استفاده از اینترنت در سطح متوسط و زیاد با افزایش مهارت‌ها و دانش افراد مرتبط بوده است. از بین عناصر مختلف بیشترین پاسخ مثبت در قسمت افزایش دانش تخصصی (۶۵ درصد)، افزایش دانش رایانه‌ای (۶۴ درصد)، افزایش اطلاعات عمومی/اجتماعی (۵۴ درصد) و یادگیری زبان خارجی (حدود ۵۰ درصد) متمرکز است. مقایسه میانگین‌ها نیز تقریباً نتیجه یاد شده را تأیید می‌کند. به این ترتیب می‌توان گفت برای تعداد قابل توجهی از پاسخ‌گویان، استفاده از امکانات موجود در اینترنت با افزایش توانمندی‌های فکری و شناختی و در نهایت رشد سرمایه انسانی همراه است.

جدول ۵. عناصر سازنده سرمایه انسانی (تعداد = ۴۰۰)

طبقات (درصد)					طی مدتی که از اینترنت استفاده کرده‌اید در هر یک از ابعاد زیر تا چه اندازه پیشرفت داشته‌اید؟
میانگین (۱-۴)	زیاد	متوسط	کم	اصلاً	
۳/۴	۳۹/۳	۳۳/۸	۱۹/۵	۷/۵	مهارت مطالعه (صحیح خواندن، درست و خلاصه‌نویسی)
۲/۶	۱۶/۸	۴۲	۲۹/۵	۱۱/۸	مهارت کار گروهی (رهبری و مدیریت، برنامه‌ریزی، همکاری در کار گروهی)
۳/۵	۳۹/۳	۳۴	۱۹/۳	۷/۵	مهارت‌های شخصیتی (اتکای به خود، استقلال، بازنگری عملکرد و اعتماد به نفس)
۲/۸	۳۲/۸	۳۳	۲۵	۹/۳	مهارت‌های فردی (اثرگذاری بر دیگران، مشاوره، مصاحبه)
۲/۷	۲۰/۳	۳۹/۳	۳۱/۳	۹/۳	مهارت‌های اجرایی (مدیریت زمان، مدیریت پروژه، تعیین هدف و بررسی پروژه)
۳/۱	۴۵/۳	۳۴	۱۳	۷/۸	مهارت‌های ارتباطی (برقراری روابط مؤثر، تدوین گزارش، ارائه مطالب)
۳	۳۹/۸	۳۱/۵	۱۹/۳	۹/۵	مهارت‌های شغلی و حرفه‌ای
۳/۱	۴۳/۵	۳۳/۸	۱۴/۵	۸/۳	مهارت‌های آموزشی
۳/۴	۶۵/۸	۱۸/۸	۹	۶/۵	دانش افزایی در زمینه رشته تحصیلی
۳/۳	۵۳/۸	۳۶/۸	۳/۵	۶	افزایش اطلاعات عمومی - اجتماعی
۳/۵	۶۴/۳	۲۵/۸	۶	۴	دانش رایانه‌ای (جستجوی اطلاعات، تایپ کامپیوتری، گپ زدن، وبلاگ‌نویسی)
۳/۲	۴۸/۵	۳۶	۱۰	۵/۵	یادگیری زبان خارجی

در جدول شماره ۶ مقادیر مربوط به شاخص سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی و ترکیب آن‌ها با یکدیگر نشان داده شده است.

جدول ۶. شاخص انواع سرمایه

طبقات پاسخ	شاخص سرمایه اجتماعی	شاخص سرمایه انسانی	شاخص کل سرمایه اجتماعی - انسانی
کم	۱۹	۸	۷/۸
متوسط	۵۶/۵	۴۱/۳	۶۹/۸
زیاد	۲۴/۵	۵۰/۸	۲۲/۵
میانگین (۳-۱)	۲	۲/۴	۲/۱

مقایسه ارقام جدول ۶ گویای این واقعیت است که استفاده از اینترنت در افزایش سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی و در نهایت در کل سرمایه اجتماعی - انسانی پاسخ‌گویان تأثیرگذار است؛ به طوری که از نظر سرمایه انسانی برای ۵۱ درصد از افراد و از نظر سرمایه اجتماعی برای ۲۴/۵ درصد از افراد در حد زیاد مؤثر بوده است. در مجموع استفاده از اینترنت برای حدود ۷۰ درصد از پاسخ‌گویان در حد متوسط و برای ۲۲/۵ درصد در حد زیاد به افزایش کل سرمایه اجتماعی - انسانی منجر شده است. در مجموع مقایسه میانگین‌ها نشان می‌دهد که در سطح نمونه تحقیق، نقش اینترنت در افزایش سرمایه انسانی بیش از سرمایه اجتماعی بوده است.

۴. ۲. ۴. آزمون فرضیه‌ها

مطالب این قسمت، به بررسی آزمون فرضیات تحقیق مبنی بر این که «استفاده از اینترنت با افزایش سرمایه اجتماعی و انسانی افراد» مرتبط است، اختصاص دارد. تأثیر اینترنت بر سرمایه اجتماعی: به منظور بررسی تأثیر اینترنت بر سرمایه اجتماعی ابتدا در قالب یک عبارت از پاسخ‌گویان پرسیده شد که «آیا استفاده از اینترنت در میزان ارتباطات شما با دیگران تغییری ایجاد کرده است؟» نتایج به دست آمده در جدول ۷ منعکس شده است.

جدول ۷. بررسی تأثیر استفاده از اینترنت بر میزان ارتباطات افراد (تعداد=۴۰۰)

استفاده از اینترنت در میزان رابطه شما با دیگران چه تغییری ایجاد کرده است؟٪			انواع روابط
افزایش یافته	فرقی نکرده	کاهش یافته	
۱۸	۷۱/۵	۱۰/۵	اعضای خانواده
۵۵/۵	۳۹/۳	۵/۳	دوستان داخل و خارج کشور
۲۰/۳	۷۴/۳	۵/۵	خویشاوندان
۳۱/۸	۶۵	۳/۳	همسایگان و همکاران
۵۲/۵	۴۶/۵	۱	استادان داخل و خارج کشور
۵۹	۳۹/۳	۱/۸	شرکت در فعالیتهای جمعی و داوطلبانه (سازمانها و مؤسسات)

همانطور که جدول ۷ نشان می‌دهد، استفاده از اینترنت به ندرت موجب کاهش میزان ارتباط شده و در مجموع نسبت افزایش رابطه در همه طبقات بیش از کاهش رابطه است. حدود ۷۵-۶۵ درصد از پاسخ‌گویان اظهار کرده‌اند که استفاده از اینترنت برگستره ارتباط آن‌ها با اعضای خانواده، خویشاوندان، همسایگان و همکاران تأثیر قابل ملاحظه‌ای نگذاشته است. بنابراین در سطح نمونه تحقیق استفاده از اینترنت موجب کاهش ارتباطات نزدیک و صمیمی خانوادگی و فامیلی نشده است.

در مورد ارتباط با دوستان، استادان داخلی و خارجی و تعامل با نهادهای مدنی افزایش چشمگیری (یعنی حدود ۵۵ درصد) در روابط اجتماعی رخ داده است. به نظر می‌رسد تعامل در فضای سایبرنتیک و کار با اینترنت، بیشتر از روابط اولیه بر سطح روابط ثانویه، یعنی رابطه با دوستان و دیگران عام تأثیر گذاشته است. نکته دیگر آن که در سطح نمونه تحقیق در اغلب موارد، استفاده از اینترنت نه تنها موجب کاهش رابطه با دیگران نشده، بلکه در پاره‌ای از موارد به افزایش آن هم کمک کرده است.

اطلاعات فوق با این نظر که «افرادی که در "روی خط" بیشتر فعالند اغلب کسانی هستند که قبلاً تماس‌های رو در روی فراوانی داشته و با فعالیت در فضای مجازی درصدد تکمیل روابط قبلی خود هستند» (فیلد، ۱۳۸۵: ۱۵۸)، هماهنگ است.

در قسمت بعد به منظور اطمینان بیشتر از یافته‌ها، رابطه شاخص سرمایه اجتماعی با تک تک عناصر الگوی استفاده از اینترنت در ارتباط قرار داده شده است. جدول ۸، بررسی رابطه میان الگوی استفاده از اینترنت با شاخص سرمایه اجتماعی (تعداد = ۴۰۰)

شاخص سرمایه اجتماعی %						عناصر الگوی استفاده از اینترنت
سطح معناداری	آر پیرسون*	معناداری	کندال تابی	سطح معناداری	کای دو	
۰/۰۰	۰/۱۴	۰/۰۰	۰/۱۰	۰/۰۰	۵۵/۸۲	تعداد امکانات مورد استفاده در اینترنت
۰/۰۰	۰/۱۶	۰/۰۰	۰/۱۱	۰/۰۰	۳۲/۸۶	میزان استفاده از اینترنت (ساعت در ماه)
۰/۰۰	۰/۲۹	۰/۰۰	۰/۲۲	۰/۰۰	۴۱/۷۴	سابقه استفاده از اینترنت (به سال)
۰/۰۰	۰/۲۵	۰/۰۰	۰/۱۸	۰/۰۰	۳۴/۵۸	اهمیت استفاده از امکانات و خدمات اینترنت
۰/۰۰	۰/۱۴	۰/۰۰	۰/۱۳	۰/۰۰	۵۷/۶۸	میزان دسترسی به مکان‌های مختلف جهت کاربری اینترنت
۰/۰۰	۰/۲۵	۰/۰۰	۰/۱۷	۰/۰۰	۳۰/۱۳	شاخص الگوی استفاده از اینترنت

* در محاسبه ضریب همبستگی پیرسون، سطح سنجش فاصله‌ای متغیرها در نظر گرفته شد.

بررسی رابطه میان استفاده از اینترنت و میزان سرمایه اجتماعی در جدول ۸ نشان می‌دهد که تمام عناصر تشکیل‌دهنده الگوی استفاده از اینترنت، یعنی تعداد موارد استفاده از امکانات موجود در اینترنت، میزان استفاده از اینترنت، سابقه استفاده از اینترنت، اهمیت استفاده از اینترنت و میزان دسترسی به اینترنت با شاخص سرمایه اجتماعی رابطه‌ای معنادار دارند.

با وجود این به منظور کسب اطمینان بیشتر نسبت به نتایج به دست آمده، در جدول ۹ یک بار رابطه شاخص الگوی استفاده از اینترنت با تک تک عناصر تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی، آزمون و منعکس شده است.

جدول ۹. بررسی رابطه میان الگوی استفاده از اینترنت با مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (تعداد = ۴۰۰)

شاخص الگوی استفاده از اینترنت %						مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی
سطح معناداری	آر پیرسون*	معناداری	کندال تابی	سطح معناداری	کای دو	
۰/۰۰	۰/۴۸	۰/۰۰	۰/۴۰	۰/۰۰	۱۰۳/۸	شاخص مشارکت شبکه‌ای افراد
۰/۰۰	۰/۳۴	۰/۰۰	۰/۱۴	۰/۰۰	۴۲/۳	شاخص اعتماد شبکه‌ای افراد
۰/۰۰	۰/۲۶	۰/۰۰	۰/۱۱	۰/۰۲	۱۱/۱	حمایت افراد و شبکه‌ها از افراد نمونه
۰/۰۰	۰/۴۲	۰/۰۰	۰/۳۵	۰/۰۰	۶۸/۹	حمایت افراد نمونه از افراد و شبکه‌ها

* جهت محاسبه ضریب همبستگی پیرسون، سطح سنجش فاصله‌ای متغیرها در نظر گرفته شد.

براساس اطلاعات جدول ۹ بین شاخص الگوی کلی استفاده از اینترنت و کلیه عناصر سرمایه اجتماعی با ضریب اطمینان ۹۹/۹۹ درصد رابطه‌ای معنادار مشاهده می‌شود. علاوه بر آن، رابطه میان الگوی استفاده از اینترنت و شاخص کل سرمایه اجتماعی نیز از نظر آماری تأیید می‌شود. بنابراین فرضیه تحقیق مبنی بر تأثیر اینترنت بر افزایش سرمایه اجتماعی موّجه است.

تأثیر اینترنت بر سرمایه انسانی: اطلاعات جدول ۱۰ نشان می‌دهد که بین الگوی استفاده از اینترنت و سرمایه انسانی رابطه‌ای مستقیم و معنادار وجود دارد. یعنی به میزانی که نوع و میزان بهره‌مندی از اینترنت در سطح بالاتر و پیشرفته‌تری رسیده، افراد از سرمایه انسانی بیشتری برخوردار شده‌اند. میزان همبستگی میان دو متغیر از طریق محاسبه ضریب تای کندال ۰/۲۹ و محاسبه ضریب همبستگی پیرسون ۰/۴۲ است که در سطح ۹۹/۹۹ درصد قابل اعتماد است. هم‌چنین یافته‌ها بیانگر آن است که بین ۵ عنصر الگوی استفاده از اینترنت و شاخص سرمایه انسانی، رابطه‌ای معنادار وجود دارد؛ به این ترتیب فرضیه دوم تحقیق تأیید می‌شود.

جدول ۱۰. بررسی تأثیر الگوی استفاده از اینترنت بر شاخص سرمایه انسانی (تعداد = ۴۰۰)

شاخص سرمایه انسانی %						اجزای الگوی استفاده از اینترنت
معناداری	آر پیرسون *	معناداری	کنندال تابی	معناداری	کای دو	
۰/۰۰	۰/۳۴	۰/۰۰	۰/۳۰	۰/۰۰	۱۴۵/۴	تعداد امکانات مورد استفاده در اینترنت
۰/۰۰	۰/۲۳	۰/۰۰	۰/۲۲	۰/۰۰	۵۰/۹۴	میزان استفاده از اینترنت (ساعت در ماه)
۰/۰۰	۰/۲۵	۰/۰۰	۰/۱۵	۰/۰۰	۵۴/۱۰	سابقه استفاده از اینترنت (به سال)
۰/۰۰	۰/۴۳	۰/۰۰	۰/۴۰	۰/۰۰	۱۷۲/۰۹	اهمیت استفاده از امکانات و خدمات اینترنت
۰/۰۰	۰/۲۵	۰/۰۰	۰/۲۲	۰/۰۰	۴۵/۹۰	میزان دسترسی به مکان‌های مختلف جهت کاربری اینترنت
۰/۰۰	۰/۴۲	۰/۰۰	۰/۲۹	۰/۰۰	۱۰۱/۴	شاخص الگوی استفاده از اینترنت

* در محاسبه ضریب همبستگی پیرسون، سطح سنجش فاصله‌ای متغیرها در نظر گرفته شد.

بر اساس اطلاعات موجود در جدول ۱۰ می‌توان گفت، چنان‌چه ارتباط میان عناصر الگوی استفاده از اینترنت به‌طور مجزا با سرمایه انسانی مورد بررسی قرار گیرد، در همه موارد، وجود یک همبستگی معنادار تصدیق می‌شود. در همه موارد جهت رابطه‌ها مثبت است و این نکته بر این واقعیت دلالت دارد که هرچه میزان و تنوع کاربری اینترنت برای افراد بیشتر باشد، هرچه افراد مدت زمان طولانی‌تری را به استفاده از اینترنت پرداخته باشند، هرچه دستیابی به اینترنت با سهولت بیشتری صورت گیرد یا هرچه جایگاه این پدیده در زندگی فرد گسترده‌تر باشد، احتمال افزایش دانش و مهارت‌های فردی (سرمایه انسانی) بیشتر می‌شود.

جدول ۱۱. بررسی رابطه میان عناصر سرمایه انسانی با الگوی استفاده از اینترنت (تعداد = ۴۰۰)

شاخص الگوی استفاده از اینترنت.٪				مؤلفه‌های سرمایه انسانی
معناداری	کنندال تا بی	معناداری	کای دو	
۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۰۰	۴۵/۷	مهارت مطالعه
۰/۰۴	۰/۱۶	۰/۰۰	۴۰/۶	مهارت کار گروهی
۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۰۰	۵۵/۴	مهارت‌های شخصیتی
۰/۰۴	۰/۱۵	۰/۰۰	۴۸/۷	مهارت‌های فردی
۰/۰۳	۰/۱۲	۰/۰۲	۱۴/۱	مهارت‌های اجرایی
۰/۰۴	۰/۱۳	۰/۰۰	۵۶/۹	مهارت‌های ارتباطی
۰/۰۴	۰/۲۸	۰/۰۰	۵۵/۶	مهارت‌های شغلی و حرفه‌ای
۰/۰۳	۰/۲۷	۰/۰۰	۵۲/۴	دانش‌افزایی در زمینه رشته تحصیلی
۰/۰۴	۰/۲۹	۰/۰۰	۶۵/۷	افزایش اطلاعات عمومی - اجتماعی
۰/۰۴	۰/۲۰	۰/۰۰	۴۷/۴	افزایش دانش رایانه‌ای
۰/۰۴	۰/۱۶	۰/۰۰	۶۴/۷	یادگیری زبان خارجی

در جدول شماره ۱۱ به شیوه معکوس عمل شده؛ به این معنا که این بار رابطه هر یک از عناصر سازنده سرمایه انسانی با شاخص کل الگوی استفاده از اینترنت بررسی شده است. توجه به نتایج آزمون کای دو نشان می‌دهد که در همه موارد رابطه‌ای معنادار وجود دارد. مقایسه ضرایب همبستگی بیانگر آن است که استفاده از اینترنت، از بین عناصر مختلف ابتدا با افزایش اطلاعات عمومی، سپس مهارت‌های شغلی و حرفه‌ای و در رتبه سوم با مهارت‌های آموزشی و تحصیلی پاسخ‌گویان رابطه داشته است. بنابراین فرضیه دوم تحقیق مبنی بر تأثیر استفاده از اینترنت بر افزایش سرمایه انسانی تأیید می‌شود.

بررسی هم‌زمان تأثیر کلیه متغیرها: در خاتمه از محاسبه رگرسیون چند متغیره به منظور بررسی تأثیر هم‌زمان کلیه متغیرها استفاده شده است. نتایج مندرج در جدول ۱۲ بیانگر آن است که به طور کلی استفاده از اینترنت ۰/۳۲ از تغییرات سرمایه

اجتماعی، ۰/۲۳ از تغییرات سرمایه انسانی و ۰/۳۵ از تغییرات سرمایه اجتماعی - انسانی را توضیح می‌دهد. مقایسه ضرایب رگرسیونی استاندارد شده (بتا)، نشان‌دهنده این واقعیت است که از بین اجزای مختلف الگوی استفاده از اینترنت، ابتدا اهمیت اینترنت برای فرد (۰/۵۲) سپس سابقه استفاده (۰/۲۷) و در رتبه سوم میزان استفاده از اینترنت (۰/۲۱) دارای بیشترین سهم در تغییرات سرمایه اجتماعی پاسخ‌گویان است.

از بین اجزای مختلف الگوی استفاده از اینترنت، ابتدا اهمیت اینترنت برای فرد (۰/۲۵) سپس میزان استفاده (۰/۱۹) و در رتبه سوم سهولت دسترسی به اینترنت (۰/۱۴) دارای بیشترین سهم در تغییرات سرمایه انسانی پاسخ‌گویان است.

از بین اجزای مختلف الگوی استفاده از اینترنت، ابتدا اهمیت اینترنت برای فرد (۰/۵۰) سپس سابقه استفاده (۰/۲۰) و در رتبه سوم تعداد امکانات مورد بهره‌برداری (۰/۱۸) سهم به‌سزایی در تغییرات کل سرمایه اجتماعی - انسانی افراد دارد.

جدول ۱۲. رگرسیون چند متغیره جهت بررسی تأثیر هم‌زمان متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته به

روش ورود هم‌زمان (تعداد = ۴۰۰)

شاخص کل سرمایه (اجتماعی - انسانی)			شاخص سرمایه انسانی			شاخص سرمایه اجتماعی			اجزای شاخص الگوی استفاده از اینترنت	
معناداری	بی	بتا	معناداری	بی	بتا	معناداری	بی	بتا		
۰/۰۳	۰/۶۶	۰/۱۸	۰/۰۱	۰/۴۱	۰/۱۳	۰/۰۰	۱/۰۸	۰/۱۸	تعداد امکانات مورد استفاده در اینترنت	میزان
۰/۰۳	۰/۱۹	۰/۱۷	۰/۰۴	۰/۳۰	۰/۱۹	۰/۰۳	۰/۲۱	۰/۲۱	میزان استفاده از اینترنت (ساعت)	
۰/۰۰	۲/۵۸	۰/۲۰	۰/۱۹	۰/۳۵	۰/۰۶	۰/۰۰	۲/۲۷	۰/۲۷	سابقه استفاده از اینترنت (سال)	
۰/۰۰	۲/۶۳	۰/۵۰	۰/۰۰	۲/۰۵	۰/۲۵	۰/۰۰	۲/۱۱	۰/۵۲	اهمیت استفاده از اینترنت	رتبه
۰/۷۵	۰/۶۶	۰/۰۱	۰/۰۲	۲/۸۳	۰/۱۴	۰/۲۰	۲/۱۶	۰/۰۵	میزان دسترسی به اینترنت در مکان‌های مختلف	
۰/۲۲	۰/۷۱	۰/۰۵	۰/۰۰	۰/۵۲	۰/۴۵	۰/۲۳	۰/۵۶	۰/۰۵	تأثیر اینترنت در روابط افراد	
۳۵/۲۲			۲۰/۲۷			۲۹/۲۷			مقدار اف	
۰/۰۰			۰/۰۰			۰/۰۰			معناداری	
۰/۳۵			۰/۲۳			۰/۳۲			مجذور آر	
۲۲۵/۴۲			۱۴/۰۹			۲۱۱/۳۲			مقدار ثابت (a)	

نتایج این تحقیق با یافته‌های پژوهشی باری ولمن (Wellman) آنابل کوان هس (Hass)، جیمز وایت (Witte) و کیت همپتون (Hampton) که نشان می‌دهد، تعامل افراد روی شبکه، ارتباطات مستقیم و تلفنی آن‌ها را تکمیل می‌کند و این که در اثر کاربرد اینترنت در فعالیت‌های معمولی زندگی روزمره، به تدریج این پدیده حالتی عادی به خود می‌گیرد (ولمن و دیگران، ۲۰۰۱: ۱) مشابهت دارد.

ولمن در تحقیقاتش به این نتیجه رسید که هرچه اندازه شبکه افراد بزرگ‌تر باشد، امکان دسترسی فرد به منابع بیشتر می‌گردد. شبکه‌های بزرگ‌تر حمایت‌های بیشتری فراهم می‌کنند و هم‌چنین ارتباطات و تماس و پیوستگی در این ارتباطات موجب حمایت بیشتر می‌گردد. اینترنت علاوه بر آن که در حفظ پیوندهای موجود نقش به‌سزایی دارد، در ایجاد پیوندهای جدید نیز می‌تواند عامل مؤثری باشد و در نتیجه اینترنت سرمایه اجتماعی را تکمیل می‌کند (ولمن، ۱۹۹۲: ۲۰۹).

۵. نتیجه‌گیری

هر چند اندیشمندان علوم اجتماعی در مورد تعریف فرایند جهانی شدن، توافق کاملی ندارند، اما در بیان ویژگی‌های آن به خصوصیات هم‌چون فشرده شدن زمان و فضا، نفوذ و وابستگی متقابل فرهنگ‌ها، کالاها و انسان‌ها از طریق کاربرد تکنولوژی‌های ارتباطی - اطلاعاتی اشاره شده است (ترنر، ۲۰۰۴: ۲۰). بی‌تردید اینترنت از جمله ابزارهای تسهیل‌کننده فرایند جهانی شدن است. به واسطه قابلیت‌های موجود در اینترنت در یک فضای مجازی نوع جدیدی از شبکه روابط ایجاد شده که در آن افراد به اطلاعات متنوع علمی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی دسترسی دارند و می‌توانند در زمینه‌های مختلف با یکدیگر به مبادله پردازند.

در خصوص پیامدهای نفوذ تکنولوژی‌های ارتباطی - اطلاعاتی، پیش‌بینی‌های خوش‌بینانه و بدبینانه متفاوتی ارائه شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد پیوندهای جدیدی که در فضای سایبرنتیک رخ می‌دهد، دست کم در جامعه دانشجویی موجب کاهش ارتباطات اجتماعی و تنزل سرمایه اجتماعی و انسانی نمی‌شود. این یافته با اطلاعات تحقیق دیگری که با تمرکز بر یک نمونه دانشجویی انجام شده و نشان

می‌دهد که تعامل در فضای سایبرنتیک موجب تضعیف هویت خانوادگی نمی‌شود (دوران، ۱۳۸۳) هماهنگ است.

اطلاعات این مقاله نظر ولمن، لین و کاستلز در خصوص نقش تکمیل‌کننده استفاده از اینترنت در جهت سرمایه انسانی و اجتماعی را تأیید می‌کند. استفاده از اینترنت می‌تواند مکمل پیوندها و ارتباطات اجتماعی واقعی باشد. بودریار نیز پیش‌بینی می‌کند که در کوتاه‌مدت "ارتباطات مجازی" دوباره به "ارتباطات واقعی" تبدیل خواهند شد. زیرا مردم درمی‌یابند که بدن‌هایشان نیز به اندازه ذهن‌هایشان در خلق نشانه‌ها نقش دارند (دانسی، ۱۳۸۷: ۲۸۳).

قابلیت‌های موجود در اینترنت این توانایی را دارد که با مهیاساختن منابع و فرصت‌های تازه، بر ضریب سرمایه اجتماعی و انسانی افراد بیفزاید. از این رو بخش عمده‌ای از منابعی که در یک رابطه متعارف قابل دستیابی و انتقال است، در عرصه ارتباطات الکترونیکی نیز قابل اکتساب است و به این ترتیب ارتباط و اطلاع می‌تواند به یک منبع قدرت تبدیل شود.

این قبیل تأثیرات، به خصوص در مورد گروه‌ها و افراد خاموش که در جهان خارج جایگاهی برای بازنمایی ندارند، بیشتر خواهد بود. اینترنت باعث صدایافتن گروه‌های خاموش می‌شود. این امر به احساس رضایت و برابری ناشی از توانمندشدن در گروه منجر می‌شود و اعتماد و پیوند درون‌گروهی و بین‌گروهی را افزایش می‌دهد و در نهایت به رشد سرمایه اجتماعی کمک می‌کند (منتظر قائم و تاتار، ۱۳۸۴: ۲۳۶).

تفسیر یادشده با دیدگاه استفاده - خشنودی مطابقت دارد. بر اساس این دیدگاه افراد به‌منظور تحقق خشنودی به مصرف رسانه‌ای می‌پردازند. خشنودی افراد در گرو برآورده شدن نیازها، انتظارات و انگیزه‌های آنها است. برخی از محققان میان خشنودی محتوایی و خشنودی فراگردی تمایز قائل شده‌اند. در خشنودی محتوایی، نتایج استفاده از رسانه‌ها خشنودکننده هستند، در حالی که مورد دوم، به‌جای این که حاصل محتوا باشد، حاصل شرکت در فراگرد ارتباط است (ویندال، سیگنایزر و اولسون، ۱۳۷۶: ۲۷۵). به نظر می‌رسد خواه از نظر فراگردی و خواه از حیث محتوایی به هر حال

قابلیت‌های موجود در اینترنت می‌تواند بخشی از نیاز دانشجویان به سرگرمی و فراغت، رشد و شکوفایی توانمندی‌های انسانی و افزایش تعامل و پیوستگی با دیگران را تأمین نماید.

از آن‌جا که جامعه ما از فرایند تحولات جهانی جدا نیست، به نظر می‌رسد اشاعه و گسترش تکنولوژی‌های اطلاعاتی - ارتباطی در جامعه ایران امری اجتناب‌ناپذیر باشد. اگر این اندیشه که رشد تکنولوژی موجب دگرگونی در ساختار جامعه است، امری پذیرفته شده باشد، در این صورت می‌توان چنین استنباط نمود که اشاعه تکنولوژی‌های ارتباطی راه‌های تازه‌ای را برای برخورداری از فرصت‌ها و منابع در اختیار انسان می‌گذارد و به این ترتیب عاملیت و فاعلیت او را در عرصه جامعه توسعه می‌بخشد. در این میان، آن‌چه می‌تواند تضمین‌کننده استفاده صحیح از این قدرت فاعلیت باشد، افزایش آگاهی و تعهد نسبت به اهداف و ارزش‌ها است.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اینترنت فقط وسیله‌ای برای اطلاع‌رسانی نیست، بلکه با کیفیت سرمایه اجتماعی و انسانی افراد مرتبط است، به همین ترتیب احتمال دارد استفاده از اینترنت بر سایر جنبه‌های اجتماعی نیز تأثیر داشته باشد. چنان‌چه پژوهش‌های متعددی در زمینه تأثیر استفاده از اینترنت بر گرایش‌های سیاسی، دین‌داری، اخلاقیات، هویت، سبک زندگی، تکثرگرایی و تساهل اجتماعی انجام شود، امکان انجام یک فراتحلیل فراهم می‌گردد. هم‌چنین مناسب است محققان بعدی در مورد تأثیر استفاده از اینترنت بر سایر انواع سرمایه، از جمله سرمایه اقتصادی، فرهنگی و نمادین مطالعه نمایند. انجام چنین تحقیقاتی کمک می‌کند تا جامعه‌شناسان در یک چشم‌انداز کلی‌تر و به شیوه‌ای نظام‌یافته قادر باشند در مورد پیامدها و آثار استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی که تسهیل‌کننده فرایند جهانی شدن هستند، به داورى پردازند.

منابع

- گروه پژوهش‌های آماری و انفورماتیک، آمار آموزش عالی ایران (۱۳۸۴) سال تحصیلی ۸۴ - ۸۳، تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- اکبری، امین (۱۳۸۳) نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت (بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی - اجتماعی: مطالعه موردی روستای فارسینج از توابع شهرستان سنقر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران.
- الوانی، مهدی (۱۳۸۰) «اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن»، نمایه پژوهش، شماره ۳.
- باستانی، سوسن و مریم، صالحی هیکویی (۱۳۸۶) «سرمایه اجتماعی شبکه و جنسیت: بررسی ویژگی‌های ساختی تعاملی و کارکردی شبکه اجتماعی زنان و مردان در تهران»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۰، ۹۶-۶۳.
- برتون، فیلیپ (۱۳۸۲) *آیین اینترنت تهدیدی برای پیوند اجتماعی*، ترجمه علی‌اصغر سرحدی و ن، جمشیدی، تهران: امیرکبیر.
- بصیریان، حسین و رضا بصیریان (۱۳۸۵) درآمدی به سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی، رسانه فصلنامه مطالعاتی و تحقیقاتی و سائل ارتباط جمعی، سال هفدهم، شماره ۶۸، ۵۰-۳۳.
- پاتر، جیمز (۱۳۸۵) «تعریف سواد رسانه‌ای»، ترجمه لیدا کاووسی، فصلنامه مطالعاتی و تحقیقاتی و سائل ارتباط جمعی رسانه، سال هفدهم، شماره ۶۸، ۲۵-۷.
- پاتنام، اوفه، بوردیو و دیگران، (۱۳۸۴) *سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه*، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، به کوشش کیان تاجبخش، تهران: شیرازه.
- جعفری، پریش (۱۳۸۳) «دانشگاه‌های مجازی»، در *دایرةالمعارف آموزش عالی*، زیر نظر نادر قلی قورچیان، حمیدرضا آراسته و پریش جعفری، تهران: بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی، جلد اول.
- حسینی، محمد حسین (۱۳۸۲) اینترنت و ارزش‌ها: بررسی رابطه بین استفاده از اینترنت و گرایش دانشجویان به ارزش‌های سیاسی با تأکید بر آزادی بیان و مشارکت در حکومت، استاد راهنما: محمد عبداللهی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.
- دارنلی، جیمز و جان فدر (۱۳۸۴) *جهان شبکه‌ای؛ درآمدی بر نظریه و عمل در باب جامعه اطلاعاتی*، ترجمه نسرین امین دهقان و مهدی شجاعی، تهران: چاپار.

دانشی، مارسل (۱۳۸۷) *نشانه‌شناسی رسانه‌ها*، ترجمه گودرز میرانی و بهزاد دوران، تهران: چاپار و آنیسه نما.

دوران، بهزاد (۱۳۸۱) *تأثیر فضای سایبرنتیک بر هویت اجتماعی*، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.

_____ (۱۳۸۳) «*هویت خانوادگی و تعامل در فضای سایبرنتیک*»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم*، ویژه‌نامه علوم اجتماعی، شماره ۱، ۱۲۸-۸۹.

رجب‌زاده، احمد (۱۳۸۱) *فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی* (رادیو و تلویزیون)، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح‌های ملی.

رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸) *کند و کاوها و پنداشته‌ها*، چاپ دهم، تهران: انتشار.

ریتزر، جورج (۱۳۷۷) *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ سوم، تهران: علمی.

سیدجوادین، سیدرضا (۱۳۸۴) *بررسی تأثیر فناوری اطلاعات بر منابع انسانی*، همایش نقش فناوری اطلاعات در اشتغال، دانشگاه تربیت مدرس.

عبداللهی، محمد و میرطاهر، موسوی (۱۳۸۶) «*سرمایه اجتماعی در ایران وضعیت موجود*» *فصلنامه رفاه اجتماعی*، شماره ۲۵، ۲۳۴-۱۹۵.

فیلد، جان (۱۳۸۵) *سرمایه اجتماعی*، ترجمه جلال متقی، تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.

کلمن، جیمز (۱۳۷۷) *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.

گریفین، کیث و مک کنلی، تری (۱۳۷۷) *توسعه انسانی دیدگاه و راهبرد*، ترجمه غلامرضا خواجه‌پور، تهران: وداد.

ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱) *بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دین‌داری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان (علی‌آباد - گنبد)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.

منتظر قائم، مهدی و عبدالعزیز تاتار (۱۳۸۴) «*اینترنت، سرمایه اجتماعی و گروه‌های خاموش*». *فصلنامه انجمن مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، شماره ۴، ۲۴۳-۲۲۳.

نادری، ابوالقاسم (۱۳۷۹) «*نقد مبانی روش‌شناسی مطالعات تجربی نظریه سرمایه انسانی و ارائه راه حل مناسب*»، *مجله برنامه و بودجه*، شماره ۶۰ و ۶۱، ۸۴-۴۱.

نجفی، نرگس (۱۳۸۳) تخمین تابع تقاضای اینترنت خانوارها در شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی، دانشگاه تربیت مدرس.

ویندال، سون و بنو سیگنایزر و جین اولسون (۱۳۷۶) کاربرد نظریه‌های ارتباطات، ترجمه علیرضا دهقان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

Lin, Nan (1999) *Building a Network Theory of Social Capital*, United Kingdom, Duke University.

Turner, Bryan S.(2004) *The Sociology of Cultural Resistance to Globalization*, Nameh-ye-Olum-e Ejtmai, No.22, Vol.11.

Wellman, Barry (1992) "Which Type of Ties and Network Provide What kinds of Social Support?", *Advances in Group Processes*, Vol. 9: 207-235.

Wellman, Barry (1999) *Network in the Global Village*, Boulder: Westview Press.

Wellman, Barry (2001) *The Persistence and Transformation of Community Neighbourhood Group to Social Networks*, Report to the Law Commission of Canada, 1-96.

Wellman, Barry & Quan Hass & Witte, James & Hampton, Keith (2001) "Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?" *Social Network, Participation, and Community Commitment*, A summary of article published in *American Behavior Scientist*, Vol. 45(3):436-455, <http://www.chass.utoronto.ca>

Lin, Nan (1999) *Building a Network Theory of Social Capital: Dept. of Sociology*, Duke University, An earlier version of this paper was presented as the Keynote Address at the XIX International Sunbelt Social Network Conference, Charleston, South Carolina, February 18 – 21, 1999: 28-51.

Wellman, Barry (2001) *The Persistence and Transformation of Community: From Neighbourhood Group to Social Networks*, Report to the Law Commission of Canada: 1-96, <http://chass.utoronto.ca/~wellman/publications/lawcomm/lawcomm7.htm>

Wellman, Barry (1999) *Network in the Global Village*, Boulder: Westview Press.

Wellman, Barry & Quan Hass (2002) *How Does the Internet Affect Social Capital?*, University of Toronto, forthcoming in Marleen Huysman and Volker Wulf (Eds.), *IT and Social Capital*,

